

προεβλήθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄχι μετακαντιαναὶ ἀντιρροήσεις, ἀλλ' ἀντιρροήσεις προκαντιαναί. Δηλαδή αἱ ἀντιρροήσεις αὗται προῆλθον ἀπὸ τὸν κοινὸν νοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται ἀντιρροήσεις ἦσαν ἀνίκανοι νὰ θίξωσι τὸ σύστημα τοῦτο. Ἡμφισβητήθη ἐπὶ παραδείγματι παρά τινων ἡ προτεραιότης τοῦ Δέοντος ἀπέναντι τοῦ Εἶναι, νοηθεῖσα ὡς χρονικὴ καὶ ψυχολογικὴ τοιαύτη, καὶ ἠλέγχθη ὁ Kelsen, ἐπειδὴ ὁρίζει τὸ Δέον πρότερον ὡς πρὸς τὸ Εἶναι ἐνῶ δὲν ὑπάρχει οὐδεμίαν ἐπιταγὴν ἔξω τῆς συνειδήσεως δηλαδή ἔξω τοῦ Εἶναι καὶ συνεπῶς εἶναι ἀδύνατον νὰ προηγηθῇ τοῦ Εἶναι τὸ Δέον. Ἡ εὐκολία δὲ μεθ' ἧς ἡ τοιαύτη ἀντίρροησις εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθῇ καὶ κατανοηθῇ δεδομένου ὅτι πρὸς τοῦτο οὐδεμίαν προαπαιτεῖται γνῶσις, τοῦναντίον προὑποτίθεται ὅτι τοιαύτη δὲν ὑφίσταται ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι μεταξὺ τῶν ἀφιλοσοφῆτων εὐρύτατα διαδίδεται. Ἄλλ' ὁ Kelsen ἐννοεῖ καὶ γράφει περὶ λογικῆς προτεραιότητος οὐχὶ δὲ περὶ ψυχολογικῆς προτεραιότητος. Διὰ τοῦτο τὸ σύστημα τοῦ Kelsen ἀπομένει μετὰ τὰς ἐπιθέσεις αὐτὰς ἐντελῶς ἄθικτον.¹

Καὶ ὅμως τὸ σύστημα τοῦ Kelsen δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐσταθήσῃ. Ὁ Kelsen ἀναγκάζεται νὰ θεωρήσῃ ὡς εὐρισκόμενα ἔξω τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστήμης τοῦ θετικοῦ δικαίου τὴν ἀρχὴν, ἥτοι τὴν θέσπισιν, ὡς καὶ τὸ τέλος, ἥτοι τὴν κατάργησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ χωρὶς τὰ δύο αὐτὰ σημεῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρίσῃ ποία ἐπιταγὴ δέον νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ ποία δέον νὰ μὴν ἐκτελεσθῇ. Δὲν εἶναι δηλαδή δυνατὸν νὰ καθορίσῃ κατὰ τί διαφέρει τὸ ἰσχύον δίκαιον ἀπὸ τὸ μὴ ἰσχύον δίκαιον. Ἡ ἀναγωγὴ μιᾶς ἀστυνομικῆς διατάξεως εἰς ἓν διάταγμα καὶ τοῦ διατάγματος αὐτοῦ εἰς ἓνα νόμον καὶ τοῦ νόμου τούτου εἰς τὸ σύνταγμα καὶ τοῦ συντάγματος εἰς τὴν πρωταρχικὴν ἐπιταγὴν (Grundnorm), ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Kelsen, οὐδόλως ἀρκεῖ διὰ νὰ διακριθῇ τῆς ἐπιταγῆς, ἡ ὁποία δέον νὰ μὴν ἐκτελεσθῇ, ἡ ἐπιταγὴ, ἡ ὁποία δέον νὰ ἐκτελεσθῇ. Διότι ποῖον εἶναι τὸ νόημα τῆς πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς; Τὸ νόημα τῆς πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς ἢ πρέπει νὰ δικαιολογῇ γενικῶς οἰανδήποτε νομοθεσίαν ἢ πρέπει νὰ δικαιολογῇ συγκεκριμένην νομοθεσίαν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἐὰν

1) Βλ. Δ. Βεζανῆ, Θεωρία τοῦ Κράτους, 1932, σελ. 21—31, παρ' ᾧ ἡ παρανόησις εἶναι προφανής.

ἡ πρωταρχικὴ ἐπιταγὴ δηλαδὴ δικαιολογῆ ὅπωςδὴποτε οἴανδὴποτε νομοθεσίαν, εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῆ αὕτη ἄλλως εἰμὴ μόνον ὡς ἐπιτάσσουσα ὑποταγὴν εἰς τὸν ἔχοντα τὴν ἰσχυροτέραν ἱκανότητα πρὸς ἐξαναγκασμόν. Ἐὰν τότε ἢ θὰ ἐρευνηθῆ ποῖος ἔχει τὴν ἰσχυροτέραν ἱκανότητα πρὸς ἐξαναγκασμόν ἢ θ' ἀποκλεισθῆ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου ἢ τοιαύτη ἐρευνα. Καὶ ἂν ἐρευνηθῆ ποῖος ἔχει τὴν ἰσχυροτέραν ἱκανότητα πρὸς ἐξαναγκασμόν, ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου παύει νὰ εἶναι δεοντολογικὴ, ὅπερ ὅμως ἀπορρίπτεται κατ' ἀρχὴν, ἀφ' οὗ ἀνατρέπει τὴν βάσιν αὐτὴν τῆς θεωρίας τοῦ Kelsen. Ἐὰν ὅμως ἀποκλεισθῆ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου ἢ τοιαύτη ἐρευνα, καθίσταται ἀδύνατον νὰ διαπιστωθῆ τί δέον νὰ ἐκτελεσθῆ. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἐὰν ἡ πρωταρχικὴ ἐπιταγὴ δικαιολογεῖ συγκεκριμένην νομοθεσίαν, εἶναι τελείως ἀδύνατον νὰ διακριθῆ ἀντικειμενικῶς τὸ τί δέον νὰ ἐκτελεῖται ὡς δίκαιον ἀπὸ τὸ μὴ δίκαιον, ἀφ' οὗ ἡ ἀποδοχὴ τοιαύτης ἢ τοιαύτης πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς, ἐκείνη θὰ καθορίζῃ κατὰ τρόπον ὑποκειμενικὸν ἐκάστοτε τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου. Ἡ θεμελιώδης αὕτη ἀντίρρηση εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῆ ἔτι μᾶλλον τὸ δίκαιον εἶναι σύνολον ἐπιταγῶν, ὑποκειμένων εἰς ἀδιακόπους, ὀλικὰς ἢ μερικὰς, ἀλλαγὰς, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συνεπάγονται τὴν ἀλλαγὴν τῆς πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς, δηλαδὴ τῆς Πολιτείας.¹ Οὐδεμία διαπίστωσις ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ὡς πρὸς τὴν νομιμότητα τῆς μεταβολῆς, ἐὰν δὲν ἐρευνηθῆ κατὰ πόσον ἐπῆλθεν ἡ μεταβολὴ κατὰ τὴν διαδικασίαν, τὴν ὁποῖαν ὀρίζει πρὸς τοῦτο ἀνωτέρα ἐπιταγὴ. Ἐὰν ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐπῆλθεν ἡ μεταβολὴ εἶναι πραγματικὸν γεγονός, ἀνήκει συνεπῶς εἰς τὸν κόσμον τοῦ εἶναι. Ἐὰν ὅμως ἀποκλείεται τοῦτο εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου, εἶναι τότε ἀπορίας ἄξιον τίνα σκοπὸν ἐξυπηρετεῖ αὕτη, καὶ εἶναι πάντως ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρξῃ ἄλλη ἐπιστήμη ἔχουσα ὡς ἔργον νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος, δηλαδὴ τὴν θέσπισιν καὶ τὴν κατάργησιν τοῦ δικαίου, διότι θ' ἀπομένῃ ἄλλως ἄγνωστον τί τυγχάνει νόμιμον καὶ τί παράνομον. Ἐὰν ὅμως ἐπιτρέπεται τοῦτο, τότε ἀποκλείεται νὰ εἶναι δεοντολογικὴ καθαρῶς ἐπιστήμη ἢ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου.

1. Βλ. H. Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, 1925, σελ. 249.

Ἐκτὸς αὐτοῦ, τὸ σύστημα τοῦ Kelsen εἶναι ἀδύνατον νὰ μείνη ἀθικτον ἂν ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν εἶναι ἀνυπέροβλητος ὁ χωρισμὸς εἶναι καὶ Δέοντος.¹ Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀπόψεως ἴσως εἶναι σφραλερὰ ἢ ἀντιπαράθεσις τοῦ Δέοντος καὶ τοῦ εἶναι. Ὁ Kant ἀντιπαραθέτει ὄχι τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν κατηγορηματικὴν ἐπιταγὴν, ἀλλὰ τὸν κόσμον τὸν ὑποκείμενον εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος εἰς τὸν κόσμον τὸν ὑποκείμενον εἰς τὴν κατηγορηματικὴν ἐπιταγὴν, δηλαδή εἰς τὸν κόσμον τῆς ἐλευθερίας, τουτέστι ἀντιπαραθέτει τὸν κόσμον τὸν ὀριζόμενον αἰτιολογικῶς εἰς τὸν κόσμον τὸν ὀριζόμενον δεοντολογικῶς. Ὁ Kelsen ἀντιπαραθέτει ὁμως εἰς τὸν κόσμον τὸν ὀριζόμενον αἰτιολογικῶς, ὄχι τὸν κόσμον τὸν ὀριζόμενον δεοντολογικῶς, ἀλλὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ Δέον, ὅποταν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξετάσῃ πῶς τίθενται οἱ κανόνες ἐν γένει καὶ πῶς καταργοῦνται συνεπῶς, διότι μόνον διὰ θέσεως νέου κανόνος εἶναι δυνατὸν νὰ καταργηθῇ κανὼν ὑπάρχων ἤδη καὶ δὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ πῶς τίθεται καὶ πῶς καταργεῖται τὸ δίκαιον. Τοῦτο δὲ ὄχι μόνον προκειμένου περὶ τοῦ ἐθίμου, ἀλλὰ οἴασδήποτε δικαιουργοῦ διαδικασίας. Εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο τὸ πρῶτον καὶ δυσκολώτατον ἴσως ἐξ ὅλων ὅσα προϋποθέτει τὸ περὶ Πολιτείας καὶ δικαίου σύστημα τοῦ Kelsen ἀρμόζει μελέτη αὐτοτελής, ἔνεκα τῆς γενικωτέρας αὐτοῦ σπουδαιότητος, ἐξερχομένη τῶν ὀρίων τῆς παρουσίας ἐργασίας.²

1) Βλ. κατωτέρω §§ XIX καὶ XX.

2) Βλ. Hans Kelsen, Die Staatslehre des Dante Alighieri, 1905 Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, 2a ἔκδ., 1923, Ueber die Grenzen zwischen soziologischer und juristischer Methode 1921, Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts, 1920, Vom Wesen und Wert der Demokratie, 1920, Die Verfassungsgesetze der Republik Oesterreich, том. I—V, 1919—1922, Der soziologische und der juristische Staatsbegriff, 1922, Rechtswissenschaft und Recht, 1922, Sozialismus und Staat, 2a ἔκδ. 1923, Oesterreichisches Staatsrecht, 1923, Marx oder Lassalle, 1929 Das Problem des Parlamentarismus, 1925, Allgemeine Staatslehre, 1925, Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und der Rechtspositivismus, 1928. Ἐκ τῶν ἐχουσῶν πολεμικὴν κατεύθυνσιν διατριβῶν τοῦ Kelsen βλ. Der Staat als Uebermensch, 1926, Rechtsgeschichte gegen Rechtsphilosophie? 1929, Der Staat als Integration, 1930. Καντιανὸς εἶναι παρ' ἡμῖν ὁ Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Γενικαὶ Ἀρχαὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστικού δικαίου, том. Α', τεῦχος Ιον, καὶ δὴ σταμμεριανός. Ἡ κατ' αὐτοῦ κριτικὴ

ΙΧ. Ὁ ὕλισμὸς εἶναι ἡ θεωρία ἐκείνη, ἡ ὁποία παραδέχεται ὅτι ἡ ἀρχὴ καὶ οὐσία τοῦ παντός εἶναι ἡ κειμένη ἐν τῷ χώρῳ ὕλη. Ἡ κίνησις, οἰαδήποτε δηλαδή μεταβολὴ ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι ἄμεσον ἀποτέλεσμα ἰδιότητος τῆς ὕλης, δηλαδή ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἐξ αὐτῆς. Ἡ συνείδησις ἐπίσης εἶναι ἰδιότης τῆς ὕλης.

Εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα καταλήγει ὁ ὕλισμὸς, ἐπειδὴ τοῦτο γνωρίζει μόνον ἀνυποθέτως, ὅ,τι προσπίπτει ὁπωσδήποτε εἰς τὰς αἰσθήσεις. Εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑποπίπτει ὅ,τι καταλαμβάνει χώρον, δηλαδή ὅ,τι τὸ ὕλικόν. Πᾶν ἄλλο ἢ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἰδιότης τῆς ὕλης, τῆς ὁποίας, ἂν ὄχι τὴν φύσιν, πάντως τὴν ὑπαρξιν ἀναμφισβητήτως γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος ἢ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἔχει ἄλλην ὑπόστασιν, ἢ ὁποία, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος μόνον τῆς ὕλης γνωρίζει ἀσφαλῶς τὴν ὑπαρξιν, εἶναι φύσεως ὑποθετικῆς. Ἄλλ' ἀποκλείεται παρεισαγωγή τῆς ὑποθέσεως, ἀφ' οὗ δὲν εἶναι ποσῶς ἀναγκαία εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ κόσμου. Κατ' ἀνάγκην ἄρα δὲν ἀπομένει παρὰ μόνον ἡ καθαρὰ ὕλιστικὴ τοῦ κόσμου ἀντίληψις. Ὁ ὕλισμὸς ἐκδηλοῦται εἰς διαφοροὺς ἐκάστοτε παραλλαγάς, ἔχων τὴν ἀφετηρίαν αὐτοῦ, ὡς ρεῦμα πνευματικόν, εἰς τὸν Δημόκριτον καὶ μέχρι σήμερον ἔτι διαρκῶς ἀναγεννᾶται καὶ μεταμορφοῦται καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἄκρως ἀντίθετον ἀντίληψιν πρὸς τὴν ἰδεοκρατικὴν κοσμοθεωρίαν.

Τὴν σημαντικωτέραν ἐκδήλωσιν τοῦ ὕλισμοῦ σήμερον ἀποτελεῖ ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς, δηλαδή ὁ ὕλισμὸς ἐφαρμοζόμενος εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς ἀποδέχεται ὅτι τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας ἡ διαμόρφωσις εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ κρατοῦντος ἐκάστοτε συστήματος εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν κατανομὴν τῶν προϊόντων. Τοῦτο δὲ τὸ σύστημα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ πραγματικὰ ἢ τεχνικὰ καὶ ἀπὸ τὰ προσωπικὰ μέσα παραγωγῆς. Τοῦτο δὲ ὑποστηρίζει ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ συστήματος τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανομῆς ἐξαρτᾶ-

τοῦ Ἄ. Βαμβέτσου, Ἄρχ. Οἶκον. καὶ Κοινων. Ἐπιστημῶν, τομ. ΣΤ', τεύχος 4, σελ. 73—78, εἶναι προκαντιανὴ καὶ συνεπῶς οὐδὲ θίγει τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Ὅσα πάλιν ἔγραψεν ὁ Κορδάτος περὶ τοῦ ἀρθροῦ τοῦ Κ. Τριανταφυλλοπούλου Δίκαιον, τοῦ δημοσιευθέντος εἰς τὴν Μεγ. Ἐγκυκλ. εἰς τὸ αὐτὸ Ἄρχειον, τόμ. Ιο τεύχ. Α' καὶ Γ' εἶναι προφανοῦς ἀγνοίας ἀποτελέσματα, βλ. τὰς ἀπαντήσεις εἰς αὐτὸν τοῦ Κ. Τσάτσου εἰς τὸ αὐτὸ πάλιν Ἄρχειον.

ται ὁ ὑλικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὑλικὸν βίον ἐξαρτᾶται ὁλόκληρος ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή αἱ πράξεις, αἱ σκέψεις, καὶ τὰ αἰσθήματά του, ὅπως ἀκριβῶς προκειμένου περὶ τοῦ κόσμου ἐν γένει ἀνευρίσκει τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ εἰς τὴν ὕλην, τῆς ὁποίας ιδιότητα μόνον ἀποτελεῖ πᾶν ἄλλο φαινόμενον. Ἐὰν ὅμως τοῦ ὑλικοῦ βίου ἡ διαμόρφωσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κρατοῦν ἐκάστοτε σύστημα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανομῆς τῶν προϊόντων, τὸ δὲ σύστημα τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ πραγματικὰ καὶ τεχνικὰ καὶ ἀπὸ τὰ προσωπικὰ μέσα παραγωγῆς, καὶ ἀπὸ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ὑλικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἡ μορφή τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὰ μέσα τὰ πραγματικὰ ἢ τεχνικὰ καὶ τὰ προσωπικὰ τῆς παραγωγῆς ἐξαρτᾶται, δηλαδή ὁρίζεται, ἡ μορφή τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Τῶν ιδεῶν ἡ ἐπίδρασις εἶναι κατὰ τὸν ἱστορικὸν ὕλισμὸν ἀναμφισβήτητος. Ἀλλὰ καὶ τὰς ιδέας ὁρίζει ὁ ὑλικὸς βίος, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσονται, καὶ μάλιστα ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὁποίου διαδίδονται. Ἄρα καὶ τῶν ιδεῶν ἡ διάπλασις ἐν τέλει ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἐξάρτησις ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ἀπλοῦν σχῆμα τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Διότι πάντοτε συντρέχουν ἀναρίθμητοι αἰτίαι. Ἡ ἐξάρτησις ἐπὶ τοῦ προκειμένου σημαίνει ὅτι μεταξὺ τῶν συντρεχουσῶν αἰτιῶν ἡ ἀρχικὴ καὶ σπουδαιότερα πασῶν εἶναι τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία περιορίζεται μὲν, ἀλλὰ τελικῶς αὐτὴ καθορίζει τὸ ἀποτέλεσμα. Ὡστε ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς δὲν ὁρίζει ἕκαστον γεγονὸς ὡς ἀποτέλεσμα, ὡς πρὸς τὸ παρελθόν, ἐνὸς ἄλλου συγκεκριμένου γεγονότος καὶ ὡς αἰτίαν, ὡς πρὸς τὸ μέλλον, ἐνὸς νέου ἐπίσης συγκεκριμένου γεγονότος, ἀλλ' ὁρίζει ἕκαστον γεγονὸς ὡς ἐν ἕκ τῶν πολλῶν ἀποτελεσμάτων διαφόρων αἰτιῶν καὶ ὡς μίαν ἐκ τῶν πολλῶν αἰτιῶν, αἱ ὁποῖαι συνυπάρχουν ἤδη καὶ θὰ συνεπιφέρουν ἀποτελέσματα διάφορα.

Ἄλλ' ἕκαστον σύστημα παραγωγῆς καὶ κατανομῆς ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ ἐμπεριέχει τὴν αἰτίαν τῆς ἰδίας αὐτοῦ μεταβολῆς, ἰδίως ἐπειδὴ συνεπιφέρει βαθμιαίαν ἀντικατάστασιν τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς. Εἰς τοῦτο, δηλαδή ὅτι ἐκάστη κοινωνικὴ κατάστασις, μέχρις ἀποκαθάρσεως, ἐμπεριέχει τὴν αἰτίαν τῆς ἰδίας αὐτῆς μεταβολῆς ἔγ-

κειται καὶ ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ.

Πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ ὁμολογηθῆ, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἔχει ἀπέναντί του, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς ὠφέλησε τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία πρὸ τῆς ἐμφανίσεώς του παρεγνώριζε τὴν σπουδαιότητα τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος. Ἐξ ἄλλου ὅμως ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς ἐμείωσε τὴν δημιουργικὴν πνοὴν τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς καλλιτεχνίας, ἐπειδὴ καὶ τῆς καλλιτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης οἱ σκοποὶ ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἐπηρεάζωνται πρέπει νὰ διατηρῶσι τὴν αὐτοτέλειαν, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητος καὶ ὡς πεποιθήσις εἰς τὸν ἐπιστήμονα καὶ εἰς τὸν καλλιτέχνην καὶ ὡς ιδιότης εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον καὶ τὸ καλλιτέχνημα. Ὡς πεποιθήσις, ἐπειδὴ καὶ ὁ μὲν ὅπως καὶ ὁ δὲ χωρὶς αὐτὴν, ἀντὶ νὰ ἐξυπηρετῆ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, θὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν αἰτίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξαρτᾶται. Ἡ δὲ πρώτη αἰτία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ὅπως ὁρίζει αὐτὴν ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς, καὶ δύσκολον εἶναι καὶ περιττὸν νὰ ἐξυπηρετηθῆ ἀπὸ τὸν θεωρητικὸν ἐπιστήμονα καὶ τὸν καλλιτέχνην. Ὡς ιδιότης, ἐπειδὴ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου καὶ τοῦ καλλιτεχνήματος ἡ ἀξία ἔγκειται εἰς τὴν ἀναφορὰν αὐτῶν εἰς τὸν ἴδιον ἑνὸς ἑκάστου σκοπὸν, εἶναι δηλαδὴ ἀξία τελεολογικὴ. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἐθνισμὸν ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς συνεκλόνησε χωρὶς νὰ διαπλάσῃ μορφὴν συνενοῦσαν ὅσα συνήνωσεν ὁ ἐθνισμὸς καὶ οἰκονομικὰ ἰδανικὰ ἀμφισβητησίμου δυνατότητος ἔχει διδάξει, τὰ ὁποῖα παραπλανοῦν ὄσους ἐλκύουν.

Χ. Ἡ σύγχρονος πνευματικὴ ἐργασία, ἡ κυμαινομένη καθ' ὅλας σχεδὸν τὰς διακυμάνσεις αὐτῆς μεταξὺ τῆς ἰδεοκρατίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ ἀφ' ἑτέρου δὲν εὔρεν εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην ὀλοκληρωτικὴν ἐκδήλωσιν. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου εἶναι, δύναται νὰ εἴπη τις ἀνύπαρκτος, παρὰ τὴν ἐνεργητικότητα καὶ τὴν ἀναμφισβήτητον ἀκμὴν τοῦ μαρξισμοῦ.

Ποῖος ὁ λόγος, δι' ὃν ἐστάθη ἀδύνατον νὰ ἐφαρμοσθῆ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου, τοῦ σχέσεις οἰκονομικὰς ἰδίᾳ ρυθμίζοντος, ἡ θεωρία, καθ' ἣν ἀπορρέει τὸ σύνολον τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἀπὸ σχέσεις οἰκονομικὰς, ἐν ᾗ ἔξ ἄλλου παντοιοτρόπως ἐξεδηλώθη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου ἐν γένει καὶ ἰδίως τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας; Ἡ ἱστορία τοῦ δικαίου ὡς ἐπιστήμη δὲν εἶναι νομικὴ ἐπιστήμη, εἶναι

καθαρῶς ἱστορική.¹ Ὡστε ἡ ἐπίδοσις εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου δὲν ἀποτελεῖ ἐξαιρέσιν καὶ εἶναι πιθανὸν ἀκριβῶς ἢ διαφορὰ τῆς συστηματικῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου νὰ δηλοῖ τὴν αἰτίαν, ἔνεκα τῆς ὁποίας ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς ἐστάθη ἀδύνατον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου. Ἡ συστηματικὴ ἐπιστήμη κατατάσσει τὰς ἐπιτεγὰς εἰς σύστημα, συμπληροῦσα τὰ κενὰ τοῦ θετικοῦ δικαίου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δεοντολογικῆς ἐνότητος τῆς ἐννόμου τάξεως.² Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐργασία τοῦ νομικοῦ εἶναι πράγματι ἀπέραντος, ἐπειδὴ ἀπέραντα εἶναι τὰ ἐνδεχόμενα τῶν σχέσεων, ὧν ἡ ρύθμισις ἐναπόκειται εἰς τὸ δίκαιον. Τῆς ρυθμίσεως ταύτης εἶναι προϋπόθεσις ἡ κατάταξις ἐν τῷ συστήματι τοῦ δικαίου τῆς ἀμεσώτερον ἐπὶ τούτῳ ὑπαρχούσης διατάξεως. Ἐπειδὴ ὅμως οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ προῖδωσιν οἱ νομοθέται οἵασδήποτε πολιτείας, ὅσονδήποτε τελείας, ἅπαντα τὰ ἐνδεχόμενα τοῦ πολυτρόπου κοινωνικοῦ βίου, κατ' ἀνάγκην ἐπιτελεῖται διαρκῶς ἡ συμπλήρωσις τοῦ θετικοῦ δικαίου ἐντὸς τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὁρίων, τοῦ γενικοῦ κανόνος ἐμπεριέχοντος δυνάμει τὸν εἰδικὸν κανόνα, τὸν ἀποτελοῦντα τὴν νομιμοποιούσαν τὴν ρύθμισιν τῆς εἰδικῆς περιπτώσεως προϋπόθεσιν. Ἐν τούτῳ ἔγκειται καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ δικαίου. Ὡστε ἡ συστηματικὴ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου εἶναι γνῶσις σχέσεων λογικῶν. Ἀλλὰ ὁ ὑλιστὴς μαρξιστὴς γνωρίζει μόνον τὴν σχέσιν τῆς αἰτίας πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, σχέσιν ἀνύπαρκτον ἐν τῷ συστήματι τοῦ δικαίου. Διὰ τοῦτο δὲν ἔχει θέσιν ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου. Παραδείγματα, εἰς ἃ σαφῶς ἀναφαίνεται ἡ ἀδυναμία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ δίκαιον καὶ νὰ συντάξῃ τὰ νομικὰ νοήματα καὶ συστήματα, παρουσιάζει πολλὰ καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ συγχρόνου ἑλληνικοῦ δημοσίου δικαίου. Ἀλλὰ καὶ ὅπου ἐγένετο ἡ ἀπόπειρα νὰ διαμορφωθῇ σύστημα δικαίου κατὰ τὸν ἱστορικὸν ὑλισμὸν ἢ νὰ ἐρμηνευθῇ μία οἵαδήποτε εἰδικὴ διάταξις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἱστορικοῦ, ὑλισμοῦ, ἡ δοκιμὴ ἀπέτυχε.³

1) Βλ. Θεμιστοκλέους Δ. Τσάτσου, Μεθοδολογικὰ προβλήματα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου, Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν, τόμος Β', τεῦχος 1.

2) Βλ. Κωνσταντίνου Δ. Τσάτσου, Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου, 1932.

3) Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἔργα τοῦ Marx καὶ τοῦ Engels βλ. Βερν-

Τὸ ἀρθ. 8 τοῦ ἑλληνικοῦ συντάγματος τοῦ 1927 ὁρίζει ὅτι : «ἀδίκημα δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ποινὴ ἐπιβάλλεται, ἄνευ νόμου ἰσχύοντος πρὸ τῆς τελέσεως τῆς πράξεως». Ἐὰν ὑποτεθῆ ὅτι ψηφίζεται νόμος, διὰ τοῦ ὁποίου

stein, Die Voraussetzungen des Sozialismus, 9η ἔκδ. 1920, τοῦ ἰδίου, Zur Theorie und Geschichte des Sozialismus, 1904, E. Mehring, Ueber den historischen Materialismus, 1903, ὡς παράρτημα τοῦ ἔργου του, Die Lessing-Legende, Steiner, Der historische Materialismus, Kautsky, Die historische Leistung von Karl Marx, 1908, τοῦ ἰδίου, Karl Marx oekonomische Lehren, 1887, τοῦ ἰδίου, Ethik und materialistische Geschichtsauffassung, 1906, Adler, Kausalität und Teleologie im Streit um die Wissenschaft, Marx' Studien, I, 1904, σελ. 193-433, τοῦ ἰδίου, Die Staatsauffassung des Marxismus, Marx' Studien, IV, 1912, τοῦ ἰδίου, Marxistische Probleme, (1η ἔκδ. 1913), 1920, Schlund, Die philosophischen Probleme des Kommunismus, 1912, Cunow, Die Marxsche Geschichts-Gesellschafts und Staatstheorie, I, II, 1923. Labriola, I Problemi della filosofia della storia, 1887, τοῦ ἰδίου, Saggi intorno alla concezione materialistica della storia, 1896-97, τοῦ ἰδίου, Del materialismo storico, 1902, Seligman, L'interprétation économique de l'histoire, Rapport, La philosophie de l'histoire, 2α ἔκδ. 1925, Ζωρὲς καὶ Λαφάργκ, Ἱστορικὸς ἰδεαλισμὸς καὶ ἱστορικὸς ὕλισμὸς, μεταφρ. Μπουχάριν, Θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ (μεταφρ. Ὀρφανοῦ), Σίδερη, Ἱστορικὸς ὕλισμὸς, Βλ. καὶ Voltmann, Der historische Materialismus, 1909, Vorlaender, Kant und Marx, 1911, Weisengrün, Die Entwicklungsgesetze der Menschheit, 1888, τοῦ ἰδίου, Das Ende des Marxismus, Masaryk, Die philos. und soziolog. Grundlagen des Marxismus, 1899, Hammacher, Das philosophisch-oekonomische System des Marxismus, 1909, Stammler, Recht und Wirtschaft nach materialistischen Geschichtsauffassung, Barth, Die Philosophie der Geschichte als Soziologie, 4η ἔκδ. 1922, σελ. 657 - 719, Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode, 1908, σελ. 721 κ.έ. Salzbach, Die Anfänge der materialistischen Geschichtsauffassung, 1911, Troeltsch, Ueber den Begriff einer historischen Dialektik' 3, Der Marxismus, Historische Zeitschrift, 1919, τομ. 120, σελ. 393-551, τοῦ ἰδίου, Der Historismus und seine Probleme, 1922, σελ. 314-371. Michels, Probleme der Sozialphilosophie, Wissenschaft und Hypothese, 18, 1914 σελ. 188 κ.έ. von Below, Die deutsche Geschichtsschreibung von der Befreiungskriegen bis auf unsere Tage, 1916. Brandenburg, Die materialistische Geschichtsauffassung, 1920, Bauer, Einführung in das Studium der Geschichte, 1921, σελ. 71 κ.έ. Kelsen, Sozialismus und Staat, Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung, 1929, Βλάχου, Θεωρητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, 1925, σελ. 59-71, Π. Κανελλοπούλου, Κάρολος Μάρξ, 1931, Θεμιστοκλέους Δ. Τσάτσου, Μεθοδολογικὰ προβλήματα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου ἑ. ἀ.

χαρακτηρίζεται ὡς ἀδίκημα προᾶξις οὐδέποτε προηγουμένως ἀπαγορευθεῖσα καὶ πρὸς τούτοις, ὁρίζεται ὅτι ἅπαντες οἱ κατὰ τοὺς δύο πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ νόμου μῆνας ὑποπεσόντες εἰς τὸ ἀδίκημα τοῦτο δέον νὰ διωχθῶσι, προφανὲς εἶναι ὅτι τὰ δικαστήρια καλούμενα νὰ ἐφαρμόσωσι τὸν νόμον θέλουσιν εὐρεθῆναι πρὸ τῆς ἀνάγκης νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς συνταγματικότητος τοῦ νόμου τούτου, καθ' ἃ ὑποχρεοῦνται, κατὰ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ ἄρθ. 5 τοῦ συντάγματος, τὴν προσμαρτυρουμένην διὰ τῆς ἐπισήμου ἐπ' αὐτοῦ ἐρμηνευτικῆς δηλώσεως. Ἐὰν ὑποτεθῆ ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐψηφίζετο τὸ ἄρθ. 8 τοῦ συντάγματος ὑπῆρχε συμφέρον οἰκονομικὸν ἵνα κατωχυρωθῆ συνταγματικῶς ἢ διὰ τοῦ ἄρθ. 8 θεσμοθετουμένη ἐπιταγὴ καὶ ὅτι τὸ οἰκονομικὸν αὐτὸ συμφέρον ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται, καθίσταται, τοῦλάχιστον ἐκ πρώτης ὄψεως, εὐκολοκατόρθωτον νὰ ἐρμηνευθῆ τὸ ἄρθ. 8 τοῦ συντάγματος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεθόδου τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ. Διότι τὸ οἰκονομικὸν συμφέρον ὅπερ ἐπέβαλλε τὴν ψήφισιν τοῦ ἄρθ. 8, αὐτὸ ἐπιβάλλει καὶ πάλιν νὰ μὴν ἐφαρμοσθῆ παρὰ τῶν δικαστηρίων ὁ ἀντισυνταγματικὸς νόμος. Ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ποσῶς ν' ἀντιτίθεται πᾶν οἰκονομικὸν συμφέρον τῆς κρατούσης ἀστικῆς τάξεως, οὐχὶ πλεόν εἰς τὴν μὴ ἐφαρμογὴν τοῦ ἀντισυνταγματικοῦ νόμου, ἀλλ' ἀκριβῶς ἀντιστρόφως εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Εὐθὺς ὡς συμβῆ τοῦτο, δὲν εἶναι πλεόν οὐδὲ κατ' ἐπίφασιν ἐφικτὸν νὰ ἐφαρμοσθῆ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ μέθοδος τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς ἐξῆς σοφιστικῆς ὑπεκφυγῆς· νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑπάρχον οἰκονομικὸν συμφέρον, ὅπερ ἐπιβάλλει τὸν σεβασμὸν τῆς συνταγματικῆς ἐπιταγῆς, ἵνα μὴ κλονισθῆ τὸ κῦρος ὀλοκλήρου τοῦ πολιτεύματος. Ἀλλὰ στερεῖται πραγματικοῦ καὶ λογικοῦ ἐρείσματος ἢ τοιαύτη, προφανῆς ἄλλως τε, ὑπεκφυγὴ. Διότι διὰ νὰ σταθῆ πλεόν ἢ παρὰβλεψίς οἰκονομικοῦ τινος συμφέροντος χάριν ἄλλου γενικωτέρου, πρέπει νὰ ὑποτεθῆ κατ' ἀνάγκην ἢ ὅτι πάντοτε καὶ εἰς πᾶσαν χώραν εἶναι ὁπωσδήποτε συμφέρον οἰκονομικὸν διὰ τοὺς κρατοῦντας ἢ ἐφαρμογὴ τοῦ δικαίου νὰ εἶναι ἀνεξαιρέτος καὶ ὁσάκις ἔτι βλάπτει τὰ συμφέροντα, χάριν τῶν ὁποίων ἐθεσπίσθη, ἢ ὅτι μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἄρθ. 8 τοῦ ἑλληνικοῦ συντάγματος τοῦ 1927 ἢ καὶ ἄλλας ἀλλὰ πάντως μεμονωμένας περιπτώσεις συντρέχει λόγος ἵνα παροραθῆ τὸ εἰδικὸν οἰκονομικὸν συμφέρον χάριν ἄλλου γενικωτέρου. Δηλαδή ὅτι μό-

νον ὅσον ἀφορᾷ τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν εἶναι συμφέρον νὰ ἐφαρμοσθῇ ὁ νόμος ὁ ἐπιβάλλων ποινὴν ἀναδρομικῶς, παρὰ τὸ ἀρθ. 8, τοῦ συντάγματος ἀλλ' ὅτι μεγαλύτερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου συμφέρον εἶναι νὰ συγκρατηθῇ καὶ νὰ ἐνισχυθῇ τὸ κῦρος τοῦ συντάγματος, διὰ τῆς παραβλέψεως ἀκριβῶς τοῦ ἀντιθέτου ἀστικοῦ συμφέροντος. Εἴτε ὅμως ἢ μία ἐκδοχὴ γίνῃ δεκτὴ, εἴτε ἢ ἄλλη ἀσφαλῶς συνάγεται ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ μέθοδος τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ νὰ ἐφαρμοσθῇ ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ δικαίου. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ παντοῦ καὶ πάντοτε δὲν εἶναι συμφέρον νὰ ἐφαρμοσθῇ πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ δικαίου ἢ μέθοδος τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἐπειδὴ δὲν ἀποκλείεται ἢ περίπτωσις, καθ' ἣν ἢ μὴ ἐφαρμογὴ τοῦ κατὰ τὸ ἀρθ. 8 τοῦ συντάγματος ἀντισυνταγματικοῦ νόμου νὰ μὴν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ὡς προῖόν οἰκονομικοῦ συμφέροντος, ἀλλὰ τουναντίον ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὡς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν ἀνωτέρου βαθμοῦ ἀπὸ τὸν νόμον συνταγματικὴν ἐπιταγὴν τοῦ ἀρθ. 8. Καθίσταται τότε πλέον ἐμφανὲς ὅτι καὶ ὁσάκις συντρέχει παρὰ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ ἀρθ. 8 καὶ συμφέρον οἰκονομικὸν διὰ τὴν μὴ ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τοῦ ἀναδρομικῶς ἐπιβάλλοντος ποινὴν, ὁ ἀντισυνταγματικὸς αὐτὸς νόμος δὲν ἐφαρμόζεται, οὐχὶ ἔνεκα τῆς συμπτωματικῆς συνδρομῆς οἰκονομικοῦ τινὸς αἰτίου πρὸς τοῦτο, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ὑπάρξεως τῆς διὰ τοῦ ἀρθ. 8 διατυπωμένης ἐπιταγῆς, ἀνεξαρτήτως οἰουδήποτε παραγωγικοῦ αὐτῆς αἰτίου. Σημειωτέον ὅτι τὸ παράδειγμα τοῦτο δὲν εἶναι ὑποθετικόν. Τὸ ἀρθ. 8 τοῦ ἡμετέρου συντάγματος ἀνάγεται εἰς τὰ αἰτήματα, τὰ ὅποια οἱ ἄστοι ἀπηύθυνον εἰς τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντως αἰῶνος ἐν ἐν τῇ προσπάθειά των νὰ ἐξασφαλισθοῦν ἀπὸ πάσης αὐταρχικῆς ὑπερβασίας. Ἀλλὰ σήμερον οὐδεὶς συντρέχει πρὸς τοῦτο λόγος. Τουναντίον ἢ διάταξις αὕτη, ἄλλως τε δικαίως, ἐμποδίζει τοὺς ἐκάστοτε κρατοῦντας, ἄρα τοὺς ἀστούς, κατὰ τὴν μαρξιστικὴν ἀποψιν, νὰ ἐπιβάλουν ἀναδρομικῶς ποινὰς ἵνα διὰ τῆς βίας συγκρατηθοῦν, αἱ ὑφιστάμεναι τὴν ἀστικὴν ἐκμετάλλευσιν ἐργατικαὶ τάξεις.

XI. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰδεοκρατίαν καὶ τὸν ἱστορικὸν ὕλισμὸν ὑφίσταται καὶ σήμερον ἔτι, καὶ εἶναι μάλιστα τὸ ὑπόλειμμα τοῦτο σπαιδαιότατον ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτάσεως, ἢ τυπολογικὴ νομικὴ παράδοσις ἢ

ἀναγομένη ἀσφαλῶς εἰς τὴν σχολαστικὴν ἐκείνην διαμόρφωσιν τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸν μεσαιῶνα. Ὡς ἐκ τούτου παρέμεινεν ὁ σχολαστικισμὸς ἀμέτοχος τῆς συγκρούσεως τῆς ἰδεοκρατίας καὶ τοῦ ὑλισμοῦ, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν σύγχρονον ἐποχὴν.

Ὁ σχολαστικισμὸς εἶναι τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι μόνον, ἐντελῶς ἐξωτερικός. Ἐγεννήθη δὲ ὡς ἐξῆς· κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ὄχι πλέον ἢ κρίσις ἀλλ' ἡ πίστις ὁδηγεῖ τὴν γνῶσιν, προηγεῖται δηλαδὴ αὐτῆς καὶ μορφώνει τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀμέσως κατόπιν τῆς Δημιουργίας. Ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν πρώτων αὐτῶν ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας ἐμόρφωσεν ἡ πίστις, ἐπ' αὐτῶν ἀποκλειστικῶς στηρίζεται καὶ εἰς τὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν ὀλοκληροῦται ἡ γνῶσις. Ἡ μεσαιωνικὴ δηλαδὴ ἐπιστήμη μεταχειρίζεται ἀποκλειστικῶς τὴν ἀπαγωγικὴν μέθοδον (*deductio*). Ἀλλ' ἡ θεμελιώσις ἀρχῆς διὰ τῆς πίστεως εἶναι πράξις οὕτως εἰπεῖν κοσμογονικὴ. Διὰ τοῦτο μόνον ὀλίγοι δύνανται νὰ θεμελιώσουν δι' αὐτῆς νέας ἀρχάς. Οἱ περισσότεροι δέχονται τὰς οὕτω θεμελιωθεῖσας ἀρχάς ὡς δόγμα. Σχολαστικοὶ δὲ ἀκριβῶς ἀποκαλοῦνται οἱ δογματικοὶ διδάσκαλοι τοῦ μεσαιῶνος, οἱ ὁποῖοι μὴ δυνάμενοι νὰ θεμελιώσουν ἀρχάς διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν πίστεως, ἀπλῶς ἐδέχθησαν αὐτὰς περιορισθέντες εἰς ὁρισμούς, διακρίσεις καὶ ὑποδιαίρεσεις τῶν ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς ἀπορρεουσῶν ἐννοιῶν.¹

Ἡσκησε δὲ ἡ μεσαιωνικὴ αὕτη νοοτροπία σπουδαιοτάτην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, ἰδίᾳ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, διὰ τῶν *glossatores* καὶ ἰδίᾳ τῶν *postglossatores*.

Οἱ *glossatores* προέβαινον δι' ὁρισμῶν καὶ διακρίσεων εἰς ἐξηγητικὴν ἐρμηνείαν τῶν πηγῶν, εἰς τὴν ἰσχὺν τῶν ὁποίων ἐπίστευσαν ὅπως οἱ θεολόγοι ἐπίστευον εἰς τὸ Εὐαγγέλιον. Ἡ χαρακτηριστικὴ αὕτη ἀνάγκη τῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία δὲν ὑπόκειται εἰς κρίσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ὁποίας στηριζομένη κινεῖται ἡ ἀπαγωγικὴ μέθοδος ἀναφαίνεται καὶ πάλιν ἐν τῇ ἐπισημοποιήσει τῆς συλλογῆς τοῦ *Accursius* (*glossa ordinaria s. magistralis*) διατυπωθεῖσα διὰ τοῦ ρητοῦ *quidquid non agnoscit glossa non agnoscit curia*.

1) Ἐνεκα τούτου ἀπορρίπτει ὁ Duns Scotus τὴν συναγωγικὴν μέθοδον. Βλ. *libr. sent 1, dis. 3, qu. 2, 24*. Βλ. H. v. Eichen, *Geschichte und System der Mittelalterlichen Weltanschauung*, 1923, σελ. 548-588, 589-611.

Οἱ postglossatores ἢ commentatores λαβόντες ὡς ἀρχὴν τὴν glossa ordinaria τοῦ Accursius ἔγραφον γλώσσας γλωσσῶν (glossarum glossas scribunt) ἀναλύοντες τὰς ἐξ ἀναλύσεων προελθούσας ἐννοίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ γαλλικοῦ σχολαστικισμοῦ μέχρι ἀκρότητος ἄγοντες τὴν ἀπαγωγὴν.

XII. Σήμερον ἡ τυπολογία (juridisme, Begriffsjurisprudenz) δεσμευομένη ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ νόμου ἐξηγεῖ τὸ δίκαιον καὶ ὀλίγον ἐνδιαφέρεται ἂν εἶναι ἄσκοπα ἢ βλαβερά τὰ συμπεράσματά της. Ἄγνοεῖ ἐπίσης τὸ πρόβλημα τῆς θεμελιώσεως τοῦ δικαίου. Ἐντὸς ὅμως τῶν ὁρίων αὐτῶν δι' ὁρισμῶν καὶ διακρίσεων αὐστηροτάτης ἀκριβείας ἀναπτύσσει καὶ διαρκῶς εὐρύνει συστήματα ἐννοιῶν καὶ προσταγῶν ἀπολύτως ἐνιαῖα καὶ συνεπῆ. Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ προβαίνει δι' ἀναλύσεως γενικωτέρων ἐννοιῶν εἰς εἰδικωτέρας ἀπαγωγικῶς καὶ σπανίως διὰ συναγωγῆς γενικωτέρας ἐννοίας ἐξ εἰδικωτέρων.

Ἡ τυπολογία ὅμως ὄχι μόνον ἀδυνατεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὸ δίκαιον, ἀλλ' ὑποπίπτει καὶ εἰς τὸ ἐξῆς θεμελιῶδες σφάλμα· ὑποθέτει ὅτι τοῦ νόμου ἡ διατύπωσις εἶναι δεσμευτικὴ τοῦ νοήματός του ἢ μᾶλλον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄγνοεῖ τὴν διάκρισιν αὐτὴν ὑπολαμβάνουσα τὴν διατύπωσιν τοῦ δικαίου ὡς αὐτὸ τοῦτο τὸ δίκαιον. Διὰ τοῦτο ἡ τυπολογικὴ ἐρμηνεία τελείως ἄγνοεῖ ὅτι τὸ νόημα τοῦ αὐτοῦ κειμένου ποικίλλει κατὰ τὰς περιστάσεις, ὄχι μόνον ὡς ἂν εἰδικώτεροι κανόνες ἐπιτάσσουν τὴν παραλλαγὴν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἂν ἡ παραλλαγή ἐπιβάλλεται διὰ νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ ὁ νόμος πρὸς σκοπὸν ἀντίθετον ἐκείνου δι' ὃν ἐθεσπίσθη. Ὁ νόμος ἐπὶ παραδείγματι ὁρίζει ὅτι ὡς ἂν συντρέχουν ὡρισμένα τυπικὰ στοιχεῖα ἐπιβάλλεται ὡρισμένη παράλειψις. Ἀλλὰ τὰ ὁριζόμενα διὰ τοῦ νόμου στοιχεῖα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ συντρέχουν ἵνα ἐπιβληθῇ νομίμως ἢ ρητῶς ὁριζομένη παράλειψις, εἶναι ἀδύνατον νὰ συναποτελέσουν αὐτὰ μόνον συγκεκριμένον πραγματικὸν γεγονὸς. Ἐνδέχεται δὲ τὸ πραγματικὸν γεγονὸς, εἰς ὃ συντρέχουν ὅλα τὰ ὁριζόμενα διὰ τοῦ νόμου στοιχεῖα, νὰ συναποτελεῖται καὶ ἀπὸ στοιχεῖα, τὰ ὅποια δὲν ἀποτελοῦν ἐμπόδιον τῆς σκοπίμου τοῦ νόμου ἐφαρμογῆς, ἀλλ' ἐνδέχεται νὰ συνυπάρξουν εἰς τὸ αὐτὸ πραγματικὸν γεγονὸς στοιχεῖα, παρὰ τὰ διὰ τοῦ νόμου ὁριζόμενα, τὰ ὅποια νὰ συναποτελοῦν ἐμπόδιον τῆς σκοπίμου τοῦ νόμου ἐφαρμογῆς.

Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλλάβῃ τοῦ δικαίου ἢ τυπολογικὴ ἐρμηνεία.

Ἄλλ' ὁσημέραι διαμορφοῦται καὶ ἡ νομοθεσία οὕτως ὥστε καθίσταται ἀδύνατος ἡ τυπολογικὴ ἐρμηνεία. Εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τοῦτο ἡ διάταξις τοῦ ἀρθρ. 47, 4 τοῦ Ν. 3713 καθ' ὃ «λόγοι θεμελιούντες τὴν περὶ ἀκυρώσεως αἴτησιν εἰσὶ . . . 4) Κατάχρησις ἐξουσίας, ὁσάκις προᾶξις τις τῆς διοικήσεως φέρει μὲν καθ' ἑαυτὴν πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς νομιμότητος, γίνεται ὅμως πρὸς σκοπὸς καταδήλως ἄλλον παρὰ τὸν δι' ὃν ἐνομοθετήθη.» Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τυπολογικῆς μεθόδου εἶναι ἀδύνατον ν' ἀκυρωθῇ προᾶξις, ἡ ὁποία φέρει ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς νομιμότητος, διότι πέραν αὐτῶν οὐδὲν εἶναι ἡ τυπολογικὴ μέθοδος ἱκανὴ νὰ συλλάβῃ. Ἄγνοεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ σκοποῦ. Οὐδὲ εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιταχθῇ ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς στοιχεῖον νομιμότητος, ὁ σκοπὸς ἢ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διοικητικῆς πράξεως, ὅποταν ἤθελε κατασταθῇ δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ τυπολογικῶς ἢ ἐν λόγῳ διάταξις τοῦ Ν. 3713 καὶ πᾶσα πρὸς αὐτὴν ἀνάλογος ἐπιταγή, διότι τοῦ σκοποῦ ἢ ἔννοια δὲν ἐπιδέχεται πλήρη τὸν ὀρισμὸν. Δύναται μὲν νὰ ὀρισθῇ ὁ σκοπὸς διὰ τυπικῶν στοιχείων μόνον, ἀλλ' ἐντὸς τῶν ὀρίων, τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν αὐτὰ τὰ τυπικὰ στοιχεῖα, προκύπτει καὶ πάλιν τὸ αὐτὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τοῦ σκοποῦ, ἀποκλειομένης οὕτω τελικῶς ὅπωςδήποτε τῆς τυπολογικῆς μεθόδου.¹

1) Βλ. σχετικῶς Alibert, *Le control juridictionnel de l'administration*, σελ. 236 κ.έ. 1926, Appleton, *Traité élémentaire du contentieux administratif*, 1927, § 343 κ.έ. Πρὸ παντὸς ὅμως βλ. Κωνσταντίνου Δ. Τσάτσου, ἐ. ἀ. σελ. 99 κ.έ. Ἡ τυπολογία εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον ἐκορυφώθη διὰ τοῦ ἄλλως τε μνημειώδους ἔργου τοῦ Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, I-IV, 4η ἔκδ. 1901. Μόνον ὁ Kelsen εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Laband ἀπὸ ἀπόψεως συστηματικῆς ἐνότητος καὶ ἀκρίβειας. Τὰς μεθοδολογικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ὁ Laband ἐφήρμοσε μὲ ἀυστηρὰν ἀκρίβειαν ἔχει διατυπώσῃ σαφέστατα εἰς τὸν πρόλογον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ ἔργου του (1887). Ἡ δογματικὴ τοῦ δικαίου, ὅπως ὁ Laband ὀνομάζει τὴν τυπολογία, συνίσταται εἰς τὴν δημιουργίαν ἐννοιῶν γενικωτέρων ἐκ τῶν εἰδικῶν καὶ εἰδικωτέρων ἐκ τῶν γενικῶν μέχρις ἐξαντλήσεως τῆς δυνατότητος τοῦ ἔργου τούτου, ὅπερ δέον νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς τυπικῆς λογικῆς ἀποκλειστικῶς, ἄνευ συνδρομῆς ἄλλης ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας ἐπὶ παραδείγματι τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τῆς δημοσιονομίας ἢ καὶ τῆς φιλοσοφίας (βλ. ἐ.ἀ. τομ. I σελ. IX). Ὁ Laband ὅμως ὁμολογῇ ὅτι: «Ich verkenne weder die Bedeutung rechtshistorischer Forschungen, denen ich selbst

XIII. Μεταξὺ τῆς ιδεοκρατίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἴστανται οἱ θετικισταί. Ἐνεκα τῆς γνωσιολογικῆς αὐτῶν ἀμεριμνησίας οἱ θετικισταὶ φέρονται ἄλλοτε μὲν πρὸς ὕλιστικὴν τινα μέθοδον, ἰδίᾳ δὲ τὴν μέθοδον τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, ἄλλοτε δὲ πρὸς ιδεοκρατικὴν τινα μέθοδον, καταλήγοντες οὕτω εἰς ἀποτέλεσμα ὅμοιον ἐν πολλοῖς πρὸς τὸ τοῦ ἐκλεκτισμοῦ. Διακρίνονται δὲ κατὰ τοῦτο μόνον τῶν ἐκλεκτικῶν, ὅτι οὗτοι οὐχὶ ἐνσυνειδήτως, ὡς οἱ ἐκλεκτικοί, ἀλλ' ἀσυνειδήτως ἀναμιγνύουσι, ἀλλὰ χωρὶς νὰ συνθέτουν, νὰ συναιροῦν, ἀντίθετα στοιχεῖα. Δύο εἶναι τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ σημερινὸς θετικισμός. Τὸ μὲν ἀνάγεται εἰς τὸν ὕλισμὸν καὶ κυρίως εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Hume, τὸ δὲ εἰς τὴν ιδεοκρατίαν καὶ δὴ τὴν περὶ συναγωγῆς ἢ συνόψεως διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Διότι ὁ θετικισμὸς σήμερον δέχεται ὅτι μόνον ὅ,τι προσπίπτει τυχὸν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἀποβαίνει ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, a posteriori, ὅσα οὐδὲν ὑπάρχει a priori στοιχεῖον ἐν τῇ γνωστικῇ ἐνεργείᾳ τοῦ συνειδότητος. Ἐὰν ἦτο πρὸς τοῦτο συνεπὴς ὁ θετικισμὸς ἔδει νὰ περιορίσῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γνωστικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, δηλαδὴ τὰ συμπεράσματά του, εἰς τὴν χωρικὴν καὶ τὴν χρονικὴν κατάταξιν καὶ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ταυτότητος καὶ τῆς ἑτερότητος τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, ἂν καὶ αὐτὸ ἀκόμη δύναται ἴσως ν' ἀμφισβητηθῇ. Ἀλλ' ὁ σημερινὸς θετικιστὴς συνιστᾷ ἐννοίας, τῶν ὁποίων ἐρευνᾷ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις. Αἱ σχέσεις ὅμως τῶν ἐννοιῶν μορφοῦμεναι εἰς σχήματα a priori δεκτὰ εἶναι λογικαί, ἢ δὲ λογικὴ ναὶ μὲν εἶναι ἀντικείμενον γνώσεως, ἀλλ' οὐχὶ αἰσθητὸν ἀντικείμενον. Καὶ ναὶ μὲν οἱ θετικισταὶ παραδέχονται τὴν τυπικὴν λογικὴν μόνον ὡς τμῆμα τῆς ψυχολογίας· ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποδίδουν οὕτω σχετικὴν ἐντελῶς ἀξίαν εἰς τὸ χρησιμοποιούμενον ὑπ' αὐτῶν ὄργανον καὶ τρέπονται κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸν σχετικισμὸν, δὲν

lange Zeit mit Eifer mich gewidmet habe, noch den Werth, welchen, Geschichte, Volkswirtschaftslehre, Politik und Philosophie für die Erkenntniss des Rechts haben». Ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ Laband, τοῦ ὁποίου πλεῖστοι μαθηταὶ εἶναι καθηγηταὶ τοῦ δημοσίου δικαίου ἰδίως εἰς τὰ γερμανικὰ Πανεπιστήμια, εἶναι ἰσχυροτάτη καὶ σήμερον ἔτι. Τυπολόγος εἶναι παρ' ἡμῖν ὁ Ν. Ν. Σαριπολός, βλ. τὸν πρόλογον τῆς τρίτης ἐκδόσεως τοῦ τρίτου τόμου τοῦ συστήματός του.

ἐκφεύγουν τοῦ ἀνωτέρου ἐλέγχου. Μεταξὺ τῆς παρατηρήσεως τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν ἔστω ψυχολογικῶς νοουμένων τύπων τῆς λογικῆς ὑπάρχει χάσμα κενόν. Νομίζουν ὅτι τὸ ὑπερπηδοῦν, ἐπειδὴ ἔχουν ὑπ' ὄψιν ὡς δεδόμενην τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνεπτυγμένου ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐξετάζουν διὰ τῶν ἱστορικῶν αὐτῆς ἐκδηλώσεων ὡς ἀντικείμενον αἰσθητόν. Ἀποφεύγουν οὕτω νὰ δικαιολογήσουν ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν λογικῶν τύπων, τοὺς ὁποίους μεταχειρίζονται, παραλαμβάνουν ὁμῶς ἀσυνειδήτως τὴν συντελεσθεῖσαν ἤδη συνθετικὴν λειτουργίαν τοῦ ἀνεπτυγμένου συνειδότος, ὅπερ ἐξετάζουν. Αὐτὰ εἶναι τὰ δύο ἀσυμβίβαστα στοιχεῖα τοῦ θετικισμοῦ, τὰ ὁποῖα ὁ θετικισμὸς σήμερον νομίζει ὅτι συμβιβάζει, διότι ὁ κοινὸς νοῦς ἔχει συνηθίσει νὰ ὑπερπηδᾷ τὸ μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς νοητῆς ἐννοίας χάσμα χωρὶς νὰ εὐρίσκη πράγματι ποία εἶναι ἡ γέφυρα ἢ συνδέουσα τὸν αἰσθητὸν κόσμον μετὰ τοῦ νοητοῦ.

XIV. Εἰδικῶς εἰς τὴν πολιτειολογίαν καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δημοσίου δικαίου ὁ θετικισμὸς εἶναι κατεύθυνσις ἐπιβλαβῆς καὶ πολλοὺς ἐγκυμονοῦσα κινδύνους. Ὁ θετικισμὸς ἀποφεύγει τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας καὶ ζητεῖ νὰ τὰς ἀντικαταστήσῃ δι' ἐννοιῶν ἀνταποκρινομένων, εἰ δυνατόν, εἰς ἀντικείμενα αἰσθητά. Ἡ ἐννοια τῆς πολιτείας ἐπὶ παραδείγματι καὶ ἡ ἐννοια τοῦ νομικοῦ προσώπου παραμερίζονται καὶ ἀντικαθίστανται ἀπὸ τὰ φυσικὰ πρόσωπα τὰ συγκεντροῦντα τὴν πολιτειακὴν ἐξουσίαν, προκειμένου περὶ τῆς πολιτείας, ἀπὸ τὰ φυσικὰ πρόσωπα τὰ ἐντεταλμένα νομίμως ἵνα ἐκφράζουσιν αὐτὰ τὴν θέλησίν του, προκειμένου περὶ νομικοῦ προσώπου. Ὡς ἐὰν ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, ἔστερημένη ἀφηρημένων ἐννοιῶν! Ἄλλ' οὐδὲ προκειμένου περὶ τῆς πολιτείας ἢ τῶν νομικῶν ἐν γένει προσώπων εἶναι δυνατόν ν' ἀποφευχθῇ πολλαπλῇ χρησιμοποίησιν ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Ἐὰν ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἑλλάδι ἐννέα πρόσωπα ἐκπροσωποῦν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἀποκλειστικῶς κοινότητα τινά, συνωδᾷ τῷ ἄρθρ. 20 τοῦ κώδικος τῆς περὶ δήμων καὶ κοινοτήτων νομοθεσίας, δὲν ἀποφεύγεται ποσῶς ἡ ἀφηρημένη τοῦ νομικοῦ προσώπου τῆς κοινότητος ἐννοια, ἐὰν ὑποστηριχθῇ ὅτι συμπίπτουν ἡ ἐννοια τῆς κοινότητος πρὸς τοὺς κοινοτικοὺς συμβούλους. Διότι ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ συμπτώσεως ἀπο-

λύτου καὶ πραγματικῆς ἔδει νὰ ἐνέχεται ἡ κοινότης, ἐὰν ἀπὸ κοινοῦ οἱ ἐννέα κοινοτικοὶ σύμβουλοι προέβαινον εἰς πώλησιν ἀκινήτου, κατὰ σύμπτωσιν ἐξ ἀδαιρέτου εἰς αὐτοὺς ἀνήκοντος ἢ ἀγορὰν ἐμπορευμάτων ἢ ἄλλην τινα πράξιν ἀπὸ κοινοῦ διενεργουμένην, ἰδιωτικῆς ὁμως φύσεως. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον ἀποκλείεται τοῦτο προφανὲς εἶναι ὅτι ἄλλοτε μὲν ἡ κοινότης συμπίπτει πρὸς τοὺς ἐννέα κοινοτικούς συμβούλους, ἄλλοτε ὁμως ὄχι. Ἀλλὰ τότε πρέπει καὶ νὰ παραδεχθῆ τις ὅτι ἄλλοτε μὲν ἡ κοινότης ὑπάρχει, ἄλλοτε δὲ δὲν ὑπάρχει· περιπλέκεται δὲ οὕτω εἰς συλλογισμούς, οἵτινες ὀδηγοῦν εἰς συμπεράσματα ἔστερημένα σοβαρότητος.

Ἄλλ' ὁ θετικισμὸς ἀναπτυσσόμενος θὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προσπάθειάν του διὰ ν' ἀντικαταστήσῃ τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας δι' ἐννοιῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς ἀντικείμενα αἰσθητὰ καὶ εἰς ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπιδέχονται ἀντικατάστασιν τοῦλάχιστον ἐκ πρώτης ὄψεως. Οὕτω πολλὰς ἐννοίας ἀφηρημένας, ὅπως εἶναι ἡ ἐννοία τῆς ἐπιταγῆς καὶ τῆς ὑποχρέωσης, ἐπιζητεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ διὰ τοῦ περιεχομένου τῆς σχετικῆς ψυχολογικῆς παραστάσεως τῶν δικαιοπρακτούντων. Ἄγεται εἰς τοῦτο κατ' ἀνάγκην, ἀφ' οὗ δέχεται ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ὀρθὸν ἐὰν δὲν ὑποπέσῃ προηγουμένως εἰς τὴν συνείδησιν. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι ὁμως ἐντελῶς ἀπαράδεκτον, ἀφ' οὗ ἡ νομικὴ ἐπιταγὴ γεννᾷ ὑποχρέωσιν ἀπολύτως ἀντικειμενικὴν, ἀνεξάρτητον οἴασδήποτε ψυχολογικῆς παραστάσεως τοῦ Α ἢ τοῦ Β, ὡς πρὸς τὴν τικτομένην ἐξ αὐτῆς ὑποχρέωσιν, ἔστω καὶ ἂν ὁ μὲν Α εἶναι ὁ νομοθετήσας ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ δὲ Β ἐκεῖνος, ὃν ὁ νόμος ἀφορᾷ. Ἐὰν ἐπὶ παραδείγματι ψηφίσουν ἡ Βουλὴ καὶ ἡ Γερουσία νόμον ἵνα ρυθμισθῆ τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τοῦ δεδικασμένου τῶν πολιτικῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν διοικητικῶν ἀφ' ἑτέρου δικαστηρίων, ἀσφαλῶς οὐδὲ ἡ Βουλὴ οὐδὲ ἡ Γερουσία οὐδὲ καὶ οἱ τὸν νόμον εἰσηγηθησόμενοι θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προϊδουν ἐξ ὁλοκλήρου τὸ νόημα τοῦ νομοθετήματος, ὡς θέλει προκύψει τοῦτο κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν.

Τὸ πλήρες νόημα τοῦ νόμου ὑφίσταται λογικῶς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς· διότι δυνάμει αἱ μὲν εἰδικαὶ αὐτοῦ διατάξεις προϋποθέτουσι τὰς γενικὰς, αἱ δὲ γενικαὶ περιέχουσι τὰς εἰδικὰς. Ἄλλ' ἡ ψυχολογικὴ τοῦ κειμένου τοῦ νόμου παράστασις, ἥτοι τὸ σχετικὸν περιεχόμενον τῆς συν-

ειδήσεως ἑνὸς ἑκάστου βουλευτοῦ καὶ γερουσιαστοῦ ὡς καὶ ἡ συνισταμένη τῆς συνειδήσεως ὄλων αὐτῶν, ἀσφαλῶς εἶναι ἀτελής ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πλήρες νόημα τοῦ νόμου. Δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ προΐδῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ὅλα τὰ ἐνδεχόμενα τῆς ἐφαρμογῆς διότι τὰ ἐνδεχόμενα εἶναι ἄπειρα καὶ ὁ νοῦς πεπερασμένος. Ἄλλὰ τί σημαίνει τοῦτο; Ἐὰν ἅμα τῇ θέσει τοῦ νόμου ἐν ἰσχύι προκύψῃ περίπτωσις ἀναμφισβητήτου ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, κατὰ τρόπον ὅμως ἀπρόβλεπτον ἀπὸ τὴν Βουλὴν καὶ τὴν Γερουσίαν καὶ ἀπορρέει ὡς ἐκ τούτου δικαίωμα τι καὶ ἀντίστοιχος ὑποχρέωσις, τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ ἡ ἀντίστοιχος ὑποχρέωσις ὑπάρχουν νομικῶς εὐθύς ἀμέσως, ἤτοι προτοῦ καταστῆ τοῦτο γνωστὸν εἰς οἰονδήποτε.

Ὡς παράδειγμα ἔστω ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀρθ. 32 τοῦ κώδικος τῆς περὶ δήμων καὶ κοινοτήτων νομοθεσίας, οὕτως ἐρμηνευομένου ὥστε νὰ θεωρηθῆ ἕξ ὑπαρχῆς ἄκυρος ἡ πράξις τοῦ κοινοτικοῦ συμβουλίου, εἰς ὃ δὲν παρίστατο τὸ ἀπαιτούμενον κατώτατον ὄριον ἀπαρτίας. Ἄν ὑποτεθῆ ὅτι δὲν εἶχον οἱ βουλευταὶ οἱ ψηφίσαντες τὸν νόμον ΔΝΖ καὶ 1076 κατανοήσῃ τὸ νόημα τῆς διατάξεως τοῦ ἀρθ. 32 ὡς πρὸς τὴν ἕξ ὑπαρχῆς ἀκυρότητα τῶν κατὰ παράβασιν αὐτῆς ληφθεισῶν ἀποφάσεων καὶ παρὰ κοινοτικοῦ τινος συμβουλίου ἐλαμβάνοντο ἀποφάσεις μὴ παρισταμένου τοῦ κατὰ τὸ ἀρθ. 32 τοῦ κώδικος κατωτάτου ὁρίου ἀπαρτίας, ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀσφαλῶς ἠθέλεν εἶναι ἄκυρος καὶ προτοῦ ἀπαγγελθῆ παρὰ τοῦ νομάρχου ἢ ἀκυρότης αὐτῆς, διότι ἡ ἀπαγγελία τῆς ἀκυρότητος ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν εἶναι συστατικὴ τῆς ἀκυρότητος, ἀλλὰ δηλωτικὴ μόνον ταύτης. Διὰ τοῦτο δέον ὄχι μόνον νὰ ἐμποδισθῆ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἕξ ὑπαρχῆς ἀκύρου πράξεως τοῦ κοινοτικοῦ συμβουλίου, ἀλλὰ ν' ἀνατραποῦν ἕξ ὑπαρχῆς ὅλα τ' ἀποτελέσματα τῆς καὶ ὄχι τ' ἀποτελέσματα τὰ ἐπεληθόντα μόνον ἀπὸ τῆς ἀκυρώσεως καὶ ἐφεξῆς.¹

1) Μεταξὺ τῶν θετικιστῶν συγκαταλέγεται πρωτίστως ὁ Léon Duguit, εἰς τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου ὑπὸ τὴν σφοδρότητα καὶ τὴν ἀνεπιφύλακτον διατύπωσιν καλύπτεται ἡ ἀοριστία τῆς σκέψεως ἢ προερχομένη ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἐνωτικῆς ἀρχῆς καὶ ἀναλόγου ἐνιαίας μεθόδου. Ἐν τῷ ἀπορρίπτει ὅ,τι νοητόν, ἀποδέχεται τὴν ἐννοίαν τῆς κοινωνικῆς ἐπιταγῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ρυθμίζει τὴν κρίσιν του. Ἄλλ' ἡ κοινωνικὴ ἐπιταγὴ δὲν ὑπάρχει ὡς αἰσθητὸν ἀλλὰ συνάγεται καὶ δὴ διὰ συνθετικοῦ συλλογισμοῦ διότι τὸ

ἀναγωγικῶς ἐξαγαγόμενον συμπέρασμα διὰ τοῦ συνθετικοῦ συλλογισμοῦ μόνον ἀποβαίνει κοινωνικὴ ἐπιταγή. Διότι τὴν ιδιότητα τῆς ἐπιτακτικότητος εἶναι ἀδύνατον νὰ συναγάγη τις ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μόνον. Ὁ Léon Duguit μάλιστα δὲν εἰσέρχεται εἰς τὸ πρόβλημα κατὰ πόσον εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπακούσῃ τις εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐπιταγὴν ἢ μόνον ὀρθὸν νὰ συμμορφωθῇ τις πρὸς αὐτήν. Καὶ ἀπομένει οὕτω τελείως ἀκαθόριστον τὸ νόημα τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς τοῦ συστήματός του. Ὁ θετικισμὸς ἔχει λάβει μεγάλην ἀνάπτυξιν καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν ἐπιστήμην, βλ. Bierling, Juristische Prinzipienlehre, I—V, 1894—1917, Somló, Juristische Grundlehre, 1917, 2α ἔκδ. 1927, Mezger, Sein und Sollen im Recht, 1920, von Belling, Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie, 1921. Εἰς τὴν ἄλλως ἐξαίρετον ἐργασίαν του Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart, 1931, σελ. 8, ὁ Karl Larenz κατατάσσει ὡς θετικιστὴν καὶ τὸν Karl Wolff, Grundlehre des Sollens, 1924. Ὁ Wolff ὅμως παραδεχόμενος ὅτι αἱ βασικαὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου ἔννοιαι προκύπτουν ἐκ τῆς λογικῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τοῦ δέοντος (Sollen) εἶναι τυπολόγος οὐχὶ δὲ θετικιστής. Καὶ ὁ Baumgarten, Die Wissenschaft vom Recht und ihre Methode, I, 1920, II, III, 1922, Allgemeine Rechtslehre, 1921, Rechtsphilosophie 1929, εἶναι θετικιστής, τοῦ ὁποίου ὅμως ὁ θετικισμὸς ἤδη ἐμφανίζει τὴν ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ ἐγκειμένην πρὸς τὸν εὐδαιμονικὸν σχετικισμὸν ἀπόκλισιν. Θετικιστής εἶναι καὶ ὁ Sommer, Kritischer Realismus und positive Rechtswissenschaft, I, 1929, ἀλλ' ἀσαφῆς ὡς πρὸς τὰς προϋποθέσεις τῆς θεωρίας του. Θετικιστής εἶναι παρ' ἡμῶν ὁ Δ. Βεζανῆς, Θεωρία τοῦ Κράτους, 1932.
